

Anmälningar mot Kriminalvården, anstalten Kumla, om kameraövervakning vid urinprovstagning m.m.

Anmälningar

I anmälningar anförde AA, BB och CC, som var placerade på säkerhetsenheten i anstalten Kumla, klagomål mot att de vid urinprovstagning hade tvingats att klä av sig nakna. De uppgav att de upplevde proceduren som förnedrande, särskilt med hänsyn till att provtagningsrummet var utrustat med övervakningskameror.

AA anförde för sin del att ett flertal manliga kriminalvårdstjänstemän var närvarande vid provtagningen och att därutöver en kvinnlig kriminalvårdstjänsteman fanns i omedelbar anslutning till rummet.

CC begärde för sin del att JO skulle utreda om intagna i samband med urinprovstagningarna har rätt till en morgonrock som inte någon annan har använt.

Utredning

Kriminalvården anmodades att yttra sig över anmälningarna. I sitt remissvar anförde Kriminalvården (huvudkontoret) följande.

Anmälan

Sakförhållanden m.m.

Kriminalvården har inhämtat yttrande från Region Mitt och säkerhetsgruppen vid huvudkontoret. Av utredningen framkommer bl.a. följande. Det är riktigt att provtagningsrummet på säkerhetsenheten är utrustat med en övervakningskamera. Detta är en del i säkerhetsarbetet vid anstalten Kumla där aktuell enhet utgör högsta säkerhetsklass i svensk kriminalvård. Kameran sitter i provtagningsrummets tak och dokumenterar det som sker i provtagningsrummet. Dokumentationen från den aktuella kameran lagras dolt i systemet. Om anstalten skulle behöva titta på inspelningen måste detta aktivt väljas. Dokumentationen raderas automatiskt efter ca två veckor.

På de flesta anstalter innebär urinprov för narkotikakontroll att den intagne i provtagningsrummet anmodas klä av sig naken inför personal. Därefter kontrolleras kroppen okulärt och den intagnes kläder undersöks. I vissa fall tilldelas den intagna

en morgonrock att skyla sig med under provtagningen. I vissa fall får den intagna ta på sig delar av de undersökta kläderna och ha dessa på sig under provets lämnande.

Vid lämnande av urinprov på säkerhetsenheten på anstalten Kumla ombeds den intagne först att klä av sig alla kläder. Den intagne erbjuds omedelbart att ta på sig en morgonrock. Den intagne behöver således inte vara naken i mer än några sekunder. Om den intagne inte vill ta på sig morgonrocken får den intagne vara naken under provtagningen, vilken pågår i ca två till tre minuter. Någon personlig morgonrock erbjuds inte. Anstalten ser dock till att morgonrocken håller god hygienisk standard genom att ofta byta ut den mot en nytvättad.

Alla särskilda provtagningsrum i Kriminalvården är försedda med en uppsättning speglar som innebär att närvarande personal, oftast två i provtagningsrummet, genom speglarna kan följa hur provet lämnas. Ytterligare personal finns som regel utanför provtagningsrummet för att sköta provtagningskön.

Vid urinprovstagningarna på aktuell enhet närvarar endast män i provtagningsrummet.

Det är riktigt som AA påstår att en kvinnlig anställd befann sig utanför provtagningsrummet. Hon saknade vid tillfället möjlighet att observera intagen som lämnade prov.

Författningsbestämmelser

Av 2 kap 9 § lag (1974:203) om kriminalvård i anstalt (KvaL) framgår bl.a. att en intagen skall behandlas med aktning för hans människovärde. Han skall bemötas med förståelse för de särskilda svårigheter som är förenade med vistelse i anstalt.

Av 2 kap 52 d § KvaL framgår huvudsakligen att en intagen är, om inte annat motiveras av medicinska eller liknande skäl, skyldig att på begäran lämna blod-urin- utandnings- saliv- svett- eller hårprov för kontroll av att han eller hon inte är påverkad av alkohol eller något annat beroendeframkallande medel, något dopningsmedel eller någon sådan vara som omfattas av lagen (1999:42) om förbud mot vissa hälsofarliga varor.

Av 52 c § KvaL omkroppsvisitation eller kroppsbesiktning framgår bland annat att dessa åtgärder mot en kvinna inte får verkställas eller bevitnas av annan än en kvinna, läkare eller legitimerad sjuksköterska. Om möjligt ska vittne närvara. Ytterligare regler om urinprovstagning finns i 39 § KvaF.

Av 6 § Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd om prov för drogkontroll (KVFS 2008:4) framgår att andra prov än blodprov ska tas av kriminalvårdspersonal eller lämnas i närvaro av sådan personal. Om det finns synnerliga skäl för det får dock urinprov lämnas enskilt, om det kan ske utan risk för att provet manipuleras.

Av 6 a § KVFS 2008:4 framgår att en intagen inte utan medgivande av personal får ta med föremål till rum där urinprov tas.

Av de allmänna råden i KVFS 2008:4 framgår att om en manlig klient inte vill lämna urinprov i närvaro av kvinnlig personal bör manlig personal närvara istället, om det lämpligen kan ske.

JO har också tidigare uttalat att man, om möjligt, bör undvika att manliga intagna undersöks av kvinnliga tjänstemän, även om detta inte uttryckligen anges i KvaL och KvaF.

Av 1 § lag (1998:150) om allmän kameraövervakning (LAK) framgår att allmän kameraövervakning ska ske med tillbörlig hänsyn till enskildas personliga integritet.

Kriminalvårdens bedömning

Lämnande av urinprov

Kriminalvårdens arbete med att bekämpa narkotika på slutna anstalter och häkten har varit framgångsrikt. Urinprov och annan provtagning är ett viktigt medel för

Kriminalvårdens arbete med att se till att anstalter och häkten är en drogfri och utgör en säker miljö. Kriminalvårdens bestämda erfarenhet är att myndigheten genom att arbeta aktivt med provtagning dessutom lyckats öka säkerheten på anstalter och häkten och därmed också tryggheten för såväl intagna som personal.

Det är viktigt att urinprovtagningen sker på ett sådant sätt att risken för manipulation av proverna elimineras. Det innebär en balansgång mellan integritetshänsyn och vad som är nödvändigt, olika på olika typer av anstalter och anstaltsavdelningar beroende på verksamhetsinriktning.

Det är viktigt med vittne vid provtagningen som skydd för den undersökte mot att åtgärden genomförs på ett otillbörligt sätt. Vittnet kan också skydda den undersökande personalen mot anklagelser om övergrepp eller annat missbruk. Kameraövervakning har en motsvarande funktion.

I de aktuella fallen har anstalten Kumla bestämt, för att motverka risken för manipulation av proverna, att de intagna på den aktuella enheten först ska ta av sig alla kläder för att direkt få en morgonrock att skylla sig med under tiden provet lämnas. Anstalten tillser att morgonrocken håller god hygienisk standard. Någon personlig morgonrock erbjuds inte. Det står dock den intagne fritt av tacka nej till erbjudandet.

Den kvinnliga personalens närvaro

I det aktuella fallet har den kvinnliga anställda befunnit sig utanför rummet. AA har således inte lämnat urinprov inför en kvinna. Anstalten har i det aktuella fallet följt gällande regelverk.

Kameraövervakningen

Det bör framhållas att urinprov lämnas inför provtagande personal och om möjligt ska enligt lagregeln dessutom ett vittne närvara. Som anförts ovan kan kamerauppföljning vara ett komplement till vittnesfunktionen.

AA, BB och CC gavs tillfälle att yttra sig över remissvaret. AA och CC inkom med yttranden. AA anförde att de vårdare som utförde provtagningen i hans fall var mycket professionella och att han inte hade några invändningar mot deras agerande. Det han uppfattade som kränkande var att bli filmad naken i en mycket utsatt situation.

Rättslig reglering

Av artikel 8 i Europakonventionen framgår att var och en har rätt till respekt för sitt privat- och familjeliv, sitt hem och sin korrespondens. En offentlig myndighet får inte inskränka åtnjutande av denna rättighet annat än med stöd av lag och om det i ett demokratiskt samhälle är nödvändigt med hänsyn till statens säkerhet, den allmänna säkerheten, landets ekonomiska välstånd eller till förebyggande av oordning eller brott eller till skydd för hälsa eller moral eller för andra personers fri- och rättigheter.

I 2 kap. 6 § första stycket regeringsformen föreskrivs följande. Var och en är gentemot det allmänna skyddad mot påtvingat kroppsligt ingrepp även i andra fall än som avses i 4 och 5 §§. Var och en är dessutom skyddad mot kroppsvisitation, husrannsakan och liknande intrång samt mot undersökning av brev eller annan förtrolig försändelse och mot hemlig avlyssning eller upptagning av telefonsamtal eller annat förtroligt meddelande.

Enligt andra stycket i bestämmelsen är därutöver var och en gentemot det allmänna skyddad mot betydande intrång i den personliga integriteten, om det sker utan samtycke och innebär övervakning eller kartläggning av den enskildes personliga förhållanden.

Av 2 kap. 20 § regeringsformen framgår att skyddet mot bl.a. kroppsligt ingrepp och mot intrång som innebär övervakning och kartläggning av den enskildes personliga förhållanden får, i den utsträckning som medges i 21–24 §§, begränsas genom lag.

Enligt 2 kap. 21 § regeringsformen får begränsningar enligt 20 § göras endast för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle.

Begränsningen får aldrig gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som har föranlett den och inte heller sträcka sig så långt att den utgör ett hot mot den fria åsiktsbildningen såsom en av folkstyrelsens grundvalar.

Begränsningen får inte göras enbart på grund av politisk, religiös, kulturell eller annan sådan åskådning.

I lagen (1998:150) om allmän kameraövervakning finns bestämmelser om användning av övervakningsutrustning (allmän kameraövervakning). Enligt 1 § ska allmän kameraövervakning ske med tillbörlig hänsyn till enskildas personliga integritet. Av 3 § framgår att upplysning om allmän kameraövervakning ska lämnas genom tydlig skyltning eller på något annat verksamt sätt.

Upplysningsplikten gäller även om varken tillstånd eller anmälan krävs för övervakningen och även i de fall då övervakningen avser en plats dit allmänheten inte har tillträde (se prop. 1997/98:64 s. 53).

De flesta av bestämmelserna i lagen om allmän kameraövervakning gäller inte för övervakning av platser dit allmänheten inte har tillträde. Om kameraövervakning av en sådan plats innefattar automatiserad behandling av personuppgifter är däremot personuppgiftslagens (1998:204) bestämmelser tillämpliga, se 5 §. Av 5 a § personuppgiftslagen framgår att behandling av personuppgifter, som inte har bearbetats eller strukturerats på ett sätt som påtagligt underlättar sökningar eller sammanställningar i princip får utföras, om den inte innebär en kränkning av den övervakades personliga integritet. Den personuppgiftsbehandling som är aktuell i ärendet är att betrakta som ostrukturerad i den mening som avses i 5 a § personuppgiftslagen.

Vid tidpunkten för anmälningarna gällde de bestämmelser i lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt som Kriminalvården redogjort för i remissvaret. Den nämnda lagen, liksom tillämpningsföreskrifterna till den, ersattes den 1 april 2011 av fängelselagen (2010:610) med tillämpningsföreskrifter. Jag redovisar här följande, i ärendet relevanta, bestämmelser i den nya lagen och de nya föreskrifterna.

Enligt 1 kap. 4 § fängelselagen ska varje intagen bemötas med respekt för sitt människovärde och med förståelse för de särskilda svårigheter som är förenade

med frihetsberövandet. I 6 § andra stycket i samma kapitel anges att en kontroll- eller tvångsåtgärd endast får användas om den står i rimlig proportion till syftet med åtgärden. Om en mindre ingripande åtgärd är tillräcklig ska den användas.

Av 8 kap. 6 § fängelselagen framgår att en intagen är, om inte annat motiveras av medicinska eller liknande skäl, skyldig att på begäran lämna urin-, utandnings-, saliv-, svett-, blod eller hårprov för kontroll av att han eller hon inte är påverkad av alkohol, narkotika, något annat berusningsmedel, något sådant medel som avses i 1 § lagen (1991:1969) om förbud mot vissa dopningsmedel eller någon sådan vara som omfattas av lagen (1999:42) om förbud mot vissa hälsofarliga varor.

Enligt 8 kap. 7 § fängelselagen får kroppsvisitation eller kroppsbesiktning som huvudregel inte utföras eller bevittnas av någon av motsatt kön som inte är läkare eller legitimerad sjuksköterska.

Enligt 23 § första stycket fängelseförordningen (2010:10) ska vid kroppsvisitation eller kroppsbesiktning den som kontrolleras visas all den hänsyn som omständigheterna medger. Kroppsvisitation eller kroppsbesiktning ska, om möjligt, utföras i närvaro av en annan person än den som genomför kontrollen

Enligt 8 kap. 5 § Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd för fängelse (KVFS 2011:1) ska andra prov för drogkontroll än blodprov som huvudregel tas av eller lämnas i närvaro av kriminalvårdspersonal.

Bedömning

AA, BB och CC var vidpunkten för anmälningarna placerade på normalavdelning i säkerhetsenheten i anstalten Kumla.

Säkerhetsenheter finns i anstalterna Kumla, Hall och Saltvik. Kännetecknande för säkerhetsenheterna är bl.a. den goda tillgången på tekniska skyddsanordningar, t.ex. övervakningskameror. Dessa skyddsanordningar möjliggör en hög grad av kontroll av intagna, som gäller i förhållande till alla intagna i enheterna

I detta ärende är det fråga om kameraövervakning av ett rum avsett för urinprovstagning. Frågan är om sådan övervakning är kränkande i den mening som avses i 5 a § andra stycket personuppgiftslagen eller olämplig av någon annan anledning.

Enligt förarbetena till 5 a § personuppgiftslagen ligger det i sakens natur att tillämpningen av bestämmelsen får bygga på en intresseavvägning, där den övervakades intresse av en fredad, privat sfär vägs mot andra motstående intressen i det enskilda fallet (prop. 2005/06:173 s. 26 f.). En fråga som därvid ska ställas är om syftet med kameraövervakningen kan uppnås på något mindre ingripande sätt. Viktiga faktorer i sammanhanget är också hur länge det inspelade materialet sparas och åtkomsten till detta material. Kamerans placering har också betydelse.

Urinprovstagning innefattar vissa moment som måste anses särskilt känsliga från integritetssynpunkt. Enligt min mening måste det därför finnas mycket starka skäl för att godta kameraövervakning i ett rum där provtagning äger rum.

Kriminalvården har i remissvaret anfört bl.a. att kameraövervakningen är avsedd att förhindra manipulation vid provtagningen, vilken i sin tur syftar till att skapa en drogfri miljö. Därtill kan, enligt Kriminalvården, kameraövervakningen utgöra ett skydd för den undersökte mot att provtagningen genomförs på ett otillbörligt sätt. Av remissvaret framgår vidare bl.a. att den aktuella kameran är placerad i taket och att det inspelade materialet raderas automatiskt efter ca två veckor.

Jag har många gånger kunnat konstatera att urinprovstagningarna inom kriminalvården ofta är konfliktfyllda. För att urinprovstagningarna ska vara meningsfulla är det emellertid viktigt att proven inte kan manipuleras. För att förhindra manipulation av urinproven ska dessa normalt lämnas inför provtagande personal och om möjligt ska dessutom ett vittne närvara. Kriminalvården har anfört att kameraövervakning kan vara ett komplement till vittnesfunktionen när det gäller att skydda den intagne mot otillbörligheter. Jag finner inte skäl att ifrågasätta detta. Jag beaktar också att de intagna under alla omständigheter står under noggrann uppsikt vid provtagningarna. Jag finner inte anledning att motsätta mig denna kameraövervakning.

CC har för egen del framfört uppfattningen att de morgonrockar som de intagna erbjuds i samband med urinprovstagningen ska vara nytvättade. Kriminalvården har anfört att anstalten ser till att morgonrockarna håller god hygienisk standard. Jag nöjer mig med detta.

Det som förekommit i övrigt motiverar inte något uttalande.

Ärendet avslutas.